

AYDIN NAĞDALIYEV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
SÜRƏYYA CƏFƏROVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Gəncə Dövlət Universiteti 425
Heydər Əliyev prospekti
guseynova.u@gmail.com

NƏSİMİ ŞEİRLƏRİNDƏ BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

**Bir günəşdir Nəsimi kim, anın
Neçələr zərrəsinə həsrətdür**

(Nəsimi)

Xülasə

Nəsimi öz yaradıcılığı ilə klassik Azərbaycan ədəbiyyatında müəyyən bir dövr açmışdır. Onun dili yaranmaqda olan orta əsr türk ədəbi dilərinin sonrakı inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Nəsimi şeirlərinin sənətkarlığı söz, ifadə və obrazlıqla zənginliyindədir. Şair öz yaradıcılığında bədii təsvir və ifadə vasitələrindən ustalıqla istifadə etmişdir. Onun şeirlərində fonetik xüsusiyyətlərdən başlamış leksik və qrammatik üsul və vasitələrinə qədər mükəmməl bir sənətkarlıq istiqaməti nəzərə çarpır. Nəsiminin əsərlərində misralarda səs ahəngdarlığı melodik təsir bağışlayır. Şairin şeirlərində epitetlər üslubi vasitə kimi çox işlənir.

Şeirlərdə poetik nitqdə ahəngdarlığı artırmaq, mənanı qüvvələndirmək üçün sinonim sözlərə geniş yer verilir. Nəsiminin poetik dilində bir beyt, bəzən də bir misra daxilində əksər hallarda sinonim, antonim, omonim sözlər eyni vaxtda işlədilir. Onun əsərlərində poetik ifadə tonu, ahəngdarlığı, axıcılığı təmin etmək məqsədilə sintaktik vasitələrdən də geniş istifadə olunur. Şairin şeirlərində sintaktik təkrarların müxtəlif növləri də diqqət çəkir. Sintaktik-üslubi vasitələrdən biri də sintaktik paralelizmdir. Şeirlərdə sintaktik paralelizm özünü müxtəlif şəkillərdə göstərir. Nəsiminin şeir dili, bədii təsvir, ifadə vasitələri baxımından çox zəngindir. Azərbaycan dilinin klassik şeir dilinin ən yaxşı nümunələrindəndir.

Açar sözlər: Nəsimi, Azərbaycan ədəbiyyatı, şeir dili, bədii təsvir vasitələri, təkrar, sintaktik paralelizm

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında öz yaradıcılığı ilə müəyyən bir dövr açmış Nəsiminin dili yaranmaqda olan orta əsr türk ədəbi dillərinin sonrakı inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Böyük söz sənətkarı İmadəddin Nəsiminin bədii sənətkarlığı, onun mübariz ruhlu üsyankar şeirləri, fəlsəfi və ictimai məzmunlu əsərləri yeni istiqamətdə yaranan klassik Azərbaycan şeirinə ruh vermiş, onu daha da canlandırmışdır.

Nəsimi şeirlərinin sənətkarlığı söz, ifadə və obrazlıqla zənginliyindədir. Şair öz dövrünə görə xalq dili ifadə və deyimlərini, xalq dilinin leksik-semantik xüsusiyyətlərini bütün incəliyi ilə ədəbi dilə gətirmiş, əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bədii cəhətdən saf cilalamışdır.

Böyük sənətkarın şeirlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bədii cəhətdən əzəmətli edən cəhətlərdən biri də əsərlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrindən ustalıqla istifadə etməsidir. Şairin şeirlərində fonetik xüsusiyyətlərdən başlamış leksik və qrammatik ifadə üsul və vasitələrinə qədər mükəmməl bir sənətkarlıq istiqaməti nəzərə çarpır.

Nəsiminin əsərlərində misralarda səs ahəngdarlığı melodik təsir bağışlayır. Görkəmli dilçi alim T.Hacıyev bu barədə yazır: “Ayrı-ayrı misraları, beytləri, bəzən bütöv şeirləri səs mətni olur-bədii məna eyni və uyğun səslərin, hecaların təkrarı ilə yaranan ahəngin, melodiyanın müşayiəti ilə verilir (4, 197).

Səslərin ahəngindən yaranan fonetik alliterasiya, assonans kimi ritmik-intonasion xüsusiyyətlər Nəsimi şeirlərində xüsusi ahəngdarlıq yaradır. Alliterasiya poeziyada, el ədəbiyyatında, canlı danışqda hadisələrin daha canlı, ahəngdar təsvirini ifadə edən əsas fonetik vasitədir:

Çəkdi məni bəlaya bələsının bələsi...

Gül kimi gülə-gülə gəl, oradan pərdə götür

Xəbəri bilən xəbirün xəbəri özündən olmaz,

Nə derəm sana eşit kim, bu xəbər əzəb xəbərdir

Şair “xəbər, xəbərdar” sözlərini beyt daxilində elə təkrarlayır ki, şeirdə melodik bir ahəngdarlıq yaranır.

Beyt yanıltmac təsiri bağışlayır:

Vaxtilə görkəmli rus dilçisi A.Peşkovski bədii dilin estetik səslənmə cəhətindən danışarkən ritmik-intonasion xüsusiyyətləri, o cümlədən alliterasiyanı məndə əksolunmasına görə iki yerə bölürdü: 1.Məzmunla bağlı olanlar; 2. Məzmunla bağlı olmayanlar (6, 141).

Nəsiminin şeirlərindəki alliterasiya məzmunla bağlı olmayıb sadəcə ritmik axarlığa yönəkdilən vasitədir.

Şairin əsərlərində assonans da üslubi vasitə kimi özünü göstərir. Mətn daxilində, cümlədə, sözlər arasında saitlərin assonanslıq təbiəti səbəbsiz olmayıb hansısa hadisəyə, nitqə assosiativlik xassəsi gətirir:

a səsinin təkrarı:

Al ilə ala gözlərin aldadıb aldı könlümü,

Alın gör nə al eylər, kimsə irişməz alinə

Dünya turacaq yer degil, ey can, güzar eylə,

Aldanma anın alinə, ondan həzər eylə.

ə səsinin təkrarı:

Hər kimsə səni görməz, görməz səni hər kimsə...

Şairin şeirlərində epitetlər də bədii üslubi vasitə kimi çox işlənir. “Nəsiminin epitetləri ancaq zahirən konkret və mücərrəd ola bilər, əslində isə həm konkret, həm də mücərrəd epitetlərində bir mübhəmlik (qeyri-müəyyənlik-A.N., S.C.), tanrı, Allah görünməzliyi, “pərdə” var (5, 184):

Afərin ol gül yanağlı dilbəri-rənaya kim,

Hüsn bağında sərv-i-rəvan olmuşdur.

Şol gül üzrə tağılıb ənbər sifətli sünbülə

Ənbərin reyhan əcəb, ya miski-tər dersəm nola.

Epitetlər bəzən substantivləşmiş şəkildə işlənir:

Düşənbə günü razi-dilini dedim axır

Ol gözləri nərgis, yüzi gül, qaş kəmanə

Şair bəzən substantivləşmiş epitetləri ritmik şəkildə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlədir və burada mənsubiyyət şəkilçisi morfoloji üslubi vasitə rolunu oynayır, prof. Y.Seyidovun qeyd etdiyi kimi “Buradakı mənsubiyyət şəkilçiləri eyni şəxsə (birinci şəxsin təkinə) aid olsa da, şeirdəki sözlərin hamısına əlavə edilmiş, hər söz bir dəfə işləndiyi halda, şəkilçi sözlərin sayı qədər təkrar olunmuş, bununla da, həm şeirin ümumi ahənginin tənzimləyici ünsürünə çevrilmiş, həm də ona milli vüsət vermişdir (7, 155).

Nigarım, dilbərim, yarım, ənisim, munisim, canım

Rəfiqim, həmdənim, ömrüm, rəvanım, dərdə dərmanım

Eyni sintaqmatik sıralanma M.Füzulidə:

Canım, gözüm, əfəndim, sevdiyim dövlətlü sultanım mənəm

M.P.Vaqifdə:

Sənsən mənəm ayım, günüm, hilalım,

Dövlətim, iqbalım, cahım, cəlalım

Nəsiminin şeirlərində sinonim sözlər də poetik nitqdə ahəngdarlığı artırmaq, mənanı qüvvətləndirmək məqsədilə işlədilir.

Beytlərdə, misralarda sinonim sözlər, milli sözlər, alınma və milli sözlər, alınma sözlər şəklində işlədilir:

Ey təbib-i-ammi əl çək çarə qalmaqdan bana
Eşqə çün dərman bulunmaz, keç əmindən, ey həkim
Sən bu Nəsiminin dilin anla, sözün bil
Kim, var bu dildən özgə bizim lisanımız?
Çəsmeyi-heyvan xəcildir ləblərindən daima
Abi-kövsər şərbəti şirin totağından gəlir.

Nəsiminin poetik dilinin özünəməxsusluğu həm də ondan ibarətdir ki, şair bir beyt, bəzən də bir misra daxilində əksər hallarda sinonim, omonim, antonim sözləri işlədir:

Diriş, bu mərifətin xirqəsinə çəm ola gör,
Tağılma dörd yana, aşıq, ki qandasən, heyhat

Bu beytdə şair yalnız “diriş” və “çəm ol” sinonim fellərini deyil, eyni zamanda onların antonimi olan “tağıl” felini də işlətməmişdir.

Görkəmli dilçi alim V.Aslanov Nəsiminin dilində diriş felinin “özünü ələ almaq, cəhd etmək” mənaları daşdığını qeyd edir (1, 175).

Şairin şeirlərində antonim sözlərdən bədii təzadı ifadə etmək məqsədilə istifadə olunur:

Əvvəli axir hüvəl-həyyul-ləzi sən layəmut,
Zahirü batın hüvəl-baqi sən allahüs-səməd

Aşıq Qurbani, Ş.Xətai yaradıcılığı ilə ədəbiyyat tarixində əsası qoyulan təsnis şeir şəklinin ilk nümunələrinə Nəsimi yaradıcılığında rast gəlinir:

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilür, bu könlümün fikri nədir, xəyalı nə
Ey sözün toğru, hədisün cümlə çin
Düşdi ənbər çin saçundan miski-Çin

Nəsiminin şeirlərində metafora da bədii üslubi vasitə kimi işlənmə tezliyinə malikdir. “Metafora üslubi məcaz növü kimi müəyyən bir əşyaya məxsus əlamət və keyfiyyətin başqa bir əşya üzərinə köçürülməsidir. Metaforaya gizli müqayisə də deyilir” (2, 115):

Kipriyin oqına, qaşın yayına
Aşıqın sinəsin sipər dedilər
Şol təmam ayun yüzündən çünki rəf oldu
Zülmətin dövrən keçdi, zahir oldı afitab niqab

Şairin şeirlərini daha axıcı və obrazlı edən ifadə vasitələrindən bir də bənzətmədir. “Nəsiminin təşbəhlərini, obrazlarını anlaşılıq, şəffaf göstərən cəhətlərdən biri onun müqayisələrindəki məntiqli əşyavilikdir. Onun sözü oxucunu mücərrədiyyə, boşluğa çəkmir, göz qarşısında konkret obraz yaradır” (4,210).

Zülfün nə damü qəmzən nə oxdur ki, gözlərin
Aşıqləri həmişə anunla şikar edər

Şair burada məşuqun zülfərini aşıqləri şikar edən (oxlayan, oxa bənzədir).

Məzmunca, ifadə şəklinə görə bənzətməyə yaxın olan təsvir vasitələrindən biri də müqayisədir. Nəsiminin şeirlərində müqayisə üslubi vasitəsi müxtəlif formalarla təzahür edir:

a) Leksik yolla. Müqayisə bu yolla ifadə olunduqda “bənzəmək, oxşamaq” fellərindən biri işlədilir:

Gördim yüzün, oxşatdım anı mahi-təbanə...
Bənzəmiş mahi-hilalə qaşların,
Başladı məkr ilə alə qaşların

b) Morfoloji yolla. Bu zaman arxaik “clayn, ciləyin” və müasir kimi (kibi) qoşmalarından istifadə edilir:

Aləmdə bu gün sənciləyin yar kimin var?
Bunca möhnət hər dikəndən çəkməyincə bir zaman
Bülbülü aşıq kibi çağırma, gülzar istəmə

c) Sintaktik yolla: Bu üsulla müqayisə mənasının ifadəsində “de” felindən, onun müxtəlif şəkillərindən istifadə olunur:

Ləblərin qəndinə şəkkər dedilər,

Cani-şirinə gör nələr dedilər...

Surətin bədrinə qəmər dedilər

Müqayisə mənasının bu ifadə üsulu müasir poeziya nümunələrində də nəzərə çarpır:

Ömür dedikləri bir karvan yolu... (S.Vurğun)

Ömür dedikləri coşğun çay kimi

Kükrəyib, köpürüb hər zaman gedir...(M.Rahim)

Müqayisə mənası Nəsiminin dilində “dönmək” felinin məcazi mənası ilə də ifadə olunur:

Hilala döndü qəmər qaşların hilalından

Boyandı qanə qızılgül yanağın alindən

Dönmək felinin müqayisə mənası yaratması canlı danışq dili xüsusiyyətidir: Xəstə arıqlayıb çöpə dönmüşdü; Çay buza dönüb və s.

Mübaligə də bədii üslubi vasitə kimi Nəsiminin şeirlərində müəyyən bir hadisənin daha təsirli görünmək üçün həddindən artıq böyüdülmüş şəkildə təsviri ilə bağlıdır:

Yandırdı, yaqdı bəni yarın fəraqı, neyləyim,
Taqətim, səbrüm tükəndi, yanərəm zər üstə gör
Zülfünüz çəkdi çəri, gəldi Xuma Çin üstünə
Xalınız qopdu Həbəsdən, Rum elinə çapdı

Sonuncu nümunədə mübaligə ilə yanaşı, metafora da vardır.

Şairin əsərlərində poetik ifadə tonunu, ahəngdarlığı, axıcılığı təmin etmək məqsədilə sintaktik vasitələrdən də geniş istifadə olunur. Belə sintaktik-üslubi vasitələrdən biri sintaktik paralelizmdir. Nəsiminin şeirlərində sintaktik paralelizm özünü müxtəlif şəkildə göstərir:

a) Cümlə üzvü şəklində paralelizm:

Kipriğin oxuna, qaşın yayına

Aşiqin sinəsin sipər dedilər

Yaman qonşısı, yaman yoldaşı-bəd xoy,

Yaman övrət siyasətdür, siyasət.

Aşiq Ələsgərdə: Bu dünyada üç şey başa bələdir

Yaman oğul, yaman arvad, yaman at

b) Sadə cümlə şəklində paralelizm:

Qamu yerlərdə bulundum, qamu sözlərdə bulundum,

Qamu pərdə çün çalındım, bu ulu bəyanə gəldim

Bir əcaib şahə düşdi könlümüz

Yüzi bədrü mahə düşdi könlümüz

c) Tabeli mürəkkəb cümlə şəklində paralelizm:

Görmüşəm şol bədrü kim, nöqsanı yox,

Bulmuşam şol gənci kim, viranı yox

Bu misraların hər biri təyin budaq cümləsi şəklində işlənmişdir.

d) Adlıq cümlə şəklində paralelizm:

Beli incə, ləbi qönçə, xəti rəna, ruxi niku

Nəsimi şeirlərində sintaktik təkrarların müxtəlif növləri də diqqət çəkir. Belə təkrarlardan biri anafora. Anafora eyni nitq vahidinin ardıcıl işlənən və ya bir-birinə yaxın yerləşən misraların, bəndlərin, ya da cümlələrin əvvəlində təkrar olunan söz və ya ifadədir.

Anafora da sintaktik-üslubi fiqur kimi, ifadə olunan fikri qüvvətləndirməyə, ahəngdarlığı təmizləməyə xidmət edir:

Şol fitnəsi çoq eynin uyguda sanan yarı,

Şol fitnə qanı kim, ol oyanmadı xabından...

Cövhəri nadan əlindən müştəri alır ucuz,

Cövhəri bilməz, nə bilsin cövhərün bazarını

Dahi şairin şeirlərində anaforanın əksi olan epifora üslubi fiquru da rast gəlinir. Bu sintaktik-üslubi vasitə eyni nitq vahidlərinin ardıcıl işlənən və ya bir- birinə yaxın yerləşən misraların, bəndlərin, ya da cümlələrin, abzasların sonunda təkrar edilməsidir. Epiforik sonluqlarla bitən şeirlərdə daxili qafiyədən istifadə edilir:

Bivəfa dünyadan usandı könül,
Yox dedi, dünyanı yox, sandı könül,
Düşdü eşqin oduna, yandı könül,
Vəhdətin qəndabına qandı könül

Eyni misra və ya beyt daxilində də müxtəlif təkrarlar diqqət çəkir:

Misralar daxilində xəbərlərin təkrarı:

Mülk ilə malik bənəm, mühyirü halik bənəm,
Mürşidü salik bənəm, abidü əsnamü lat

Birinci cümlənin izafət birləşməli xəbərinin ikinci tərəfi ikinci cümlənin mübtədası olur:

Mən mülki-cahan, cahan mənəm, mən
Mən ərşi-məkan, məkan mənəm, mən

İkinci misra birinci misranın tərsinə təkrarıdır:

Hər kimsə səni görməz, Görməz səni hər kimsə...
Kəndün çəkədür hicran, Hicran çəkədür kəndin....

Ümumiyyətlə, Nəsiminin şeir dili bədii təsvir, ifadə vasitələri baxımından zəngindir və Azərbaycan dilinin aparıcı mövqeyi ilə səciyyələnən klassik şeir dilinin ən yaxşı nümunələrindəndir.

Ədəbiyyat

- 1.Aslanov V. Nəsiminin dili haqqında bəzi qeydlər. "Nəsimi" məqalələr məcmuəsi. B., 1973
- 2.Azərbaycan dilinin bədii üslubiyyatı (oçerklər). B., 1970
3. Qəhrəmanov Cahangir. Nəsimi "Divanı"nın leksikası. B., 1970
- 4.Наси́ев Т. Азәрбајҹан әдәби дилини тарихи. I с. B., 2012
- 5.Xudiyev Nizami. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. B., 1995
- 6.Пешковский А. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистика. М-Л.1930
7. Seyidov Yusif. Nəsiminin əsərləri Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi abidəsi kimi. "Nəsimi" məqalələr məcmuəsi. B., 1973

A.Nagdaliev,
S. Jafarova

Artistic illustration and expression tools in Nasimi poems

Summary

Nasimi has started a certain period in Azerbaijan literature with his own activities. His way of writing effected greatly to the emerging turkish literal languages of Early Medieval Period. Nasimi's poetry is rich with the words, expression, figurativeness.Poem used different forms of expressions skilfully in his creativity. A strong craft direction from phonetic to the lexical, grammatical features can be observed in his poetry. The sound harmony in the verses of his works gives a melodical impression. Ephitets are used as stylistic devices in his poetry.Synonyms are used widely in order to emphasize the meaning, increase harmony.

In Nasimi's poetic language synonyms, homonyms, antonyms majorly are used in couplets, sometimes in the lines.Syntactic objects are also rapidly used to boost the harmony, the tone of poetic expression and flowability in his works. Also various forms of parallel syntaxs capture attention in his works. Parallel Syntax is one form of the Syntactical Stylistic Devices. Syntactic

parallelism presented itself in different forms in the poetry. Nasimi's poetic language is overly affluent in terms of different forms of expression, artistic description and is one of the best examples of classic poetic languages that is distinguished with the leading position of Azerbaijan literature

Ключевые слова: Насими, азербайджанская литература, поэтический язык, художественные средства выражения, повтор, синтаксический параллелизм

**А.Нагдалиев,
С.Джафарова**

Художественные средства выражения в стихотворениях Насими Резюме

Насими своим творчеством создал определенный период в классической азербайджанской литературе. Его язык оказал сильное влияние на дальнейшее развитие средневековых тюркских литературных языков. Мастерство искусства Насими заключается в том, что его поэзия богата словом, выражением и со своей образностью. Поэт мастерски использовал художественное описание и средства выражения в своем творчестве. В его стихах начиная фонетическими до лексико-грамматических особенностей чувствуется усовершенствованное направление его таланта (умения). В произведениях Насими межстрочная гармония голоса дает мелодический эффект. В стихах дается большое место синонимичным словам, чтобы усилить его смысл, увеличить гармонию поэтической речи.

На поэтическом языке Насими в одном бейте, иногда же в одной строке синонимы, антонимы и омонимы в большинстве случаев используются одновременно. В его произведениях широко используются синтаксическими средствами (особенностями) для обеспечения тона, гармонии и беглости поэтического выражения. Одним из синтаксических стилей является синтаксический параллелизм, который проявляется по-разному. ((Различные типы синтаксических повторений также замечательны в его стихах.)) Поэтический язык Насими очень богат художественным описанием и средствами выражения. Поэзия Насими является одним из лучших примеров азербайджанской классической поэзии.

Keywords: Nasimi, Azeri literature, poetic language, artistic means of expression, repetition, syntactic parallelism

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 20.05.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Telman Quliyev tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.